

Вона подарувала таку силу його убогій душі, щоб

... огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.

Бо його поема має бути новим словом про матір, якого він ще не промовляв досі, бо він має розкрити тему про горе матері – величезне горе, якого до цього часу ще не знало серце зображуваних матерів. Цей твір новий, насичений новим ідейним змістом, його слова молитви – усвідомлення свого значення як національного поета. Він прагне, щоб його поема була «кадиллом істини».

«Марія» (1859) – поема, в якій він хотів дати «ідеальний тип матері», «описати серце матери по жизни, Пречистой Девы, Матери Спасителя» / Лист до Репниной В. від 7.03. 1850 р. / [12, / 5, 253/].

Російська Православна церква обвинувачила його в богохульстві і заборонила святкування 100-річчя з дня народження Шевченка. «Шевченку потрібно, щоб Мати Божа була «покритка», бо тоді йому легше буде уподобити до тих страждених образів жіночих, які його поезія одягла найбільшою ніжністю, ніжністю оповила найзворушливими словами» [13, /2, 174/]. Шевченко возвеличив Матір земного пророка, генія добра, «правди Божої», «святої правди на землі», яка не тільки породила «святого Сина», «єдину Дитину», що «нас від каторги спасла», але продовжила справу Сина, – надихала «лю-

бов і правду» серед людей. Шевченко використав свій символізм: Діва Марія в поемі – це символ України, скривдженої, сплюндрованої, гвалтованої на всьому історичному шляху, але як Марія родила Сина Божого, так і Україна народила, нарешті, свою Незалежність, яку слід любити, рости, оберігати, щоб не розіп'яли її «вороженьки» наші:

«Борітеся, поборете!»

1. Білецький О. І. Шевченко і світова література. «Пам'яті Шевченка» / Збірник АН УРСР.- Київ, 1939.
2. Кониський О. Т. Шевченко в останні часи свого життя // Записки НТШ, 1897.–Ч.ІІ.
3. Кобзар. Поезія Т. Г. Шевченка. – Харків: Література і мистецтво, 1935.
4. Веселовский А. Н. Собранные сочинения. – Петербург, 1915. – Т.5.
5. «Город». Сборник II. – Петербург, 1923.
6. Филипович Павло. Література. – Нью-Йорк, США – Мельборн – Австралія, 1971.
7. Бойко Юрій. Вибрані праці. – Київ: Медокол, 1992.
8. Dr. Gerhard Stenzel. Die deutschen Romantiker. – Salzburg, 1968. – Band II.
9. Karl Fossler. Leopardie. – Munchen: Musarion Verlag.- MCMXXIII.- S. 324–327.
10. Шевченко Т. Собр. соч. в 5-ти томах. – М., 1949. – Т.5.
11. Франко І. Т. Шевченко. // Україна, 1925, № 1–2.
12. Jensen A. Taras Schewtschenko. – Wien, 1916.
13. Шевченко Т. Твори. У 5-ти томах. – Київ., 1985. – Т.5.
14. Тетеріна Дарина. Вибрані твори в V томах. Том V: філософія, історія. – Мюнхен-Київ, 2003.
15. Byron. In seinen Briefen und Tagesbuchern. – Zurich und Stuttgart, 1963.
16. Byron G. Child Harold's Pilgrimage, 4. Teil. M. Foreign Language Publishing House, 1957.
17. Bojko J. und Koschmieder E. Taras Schewtschenko sein Leben und sein Werk. – Wiesbaden, 1965. – 492S.

Тетяна Шептицька

Українські жінки у вигнанні: соціальна адаптація та творча самореалізація письменниць міжвоєнної і повоєнної доби

У статті розглядається проблема творчого становлення і самореалізації українських письменниць на еміграції. Перебування українських жінок у вимушеному вигнанні, попри труднощі економічного та соціального характеру, спричинило викристалізування їхньої громадянської позиції та українського світогляду, зростання мистецької потуги та зацікавлення роллю жінки у суспільстві.

The problem of the creative becoming and self-realization of the Ukrainian authoresses on emigration is examined in the article. The stay of the Ukrainian women in the exile, without regard to difficulties of economic and social character, caused the formation of their civil position and Ukrainian world view, growth of their artistic gift and personal interest of woman's role in a society.

Митець у вигнанні, позбавлений можливості творити у питомому мовно-етнічному середовищі, відчувати енергетичну підтримку власної землі, – явище, вочевидь, не таке вже й рідкісне та виняткове в історії світової культури. Сумний перелік письменників в екзилі відкриває ім'я давньоримського поета Овідія, постраждалого

від імператорської примхи та сваволі. Практика «виштовхування», замовчування, заборони й переслідування обдарованої особистості, започаткована ще у 8 р. н. е., знайшла своє продовження й у наступних віках. З тих чи інакших політичних, національних, релігійних мотивів творили поза межами Батьківщини Данте Аліг'єрі,

Франсуа Шатобріан, Томас Манн, Чеслав Мілаш, Зінаїда Гіппіус, Мілан Кундера, Олександр Солженіцин, Сігрід Унсет, Марія Самбрано тощо. На жаль, тільки одиницям з величезного огрому вигнанців вдалося перечекати і пережити загрозу ув'язнення чи знищення й повернутися до рідної країни у запізнілому, але цілком заслуженому сьайві слави та визнання. Більшість, у тому числі й українські мисткині міжвоєнної та повоєнної доби, скуштували вдоста хліба чужини і вторували зворотню дорогу лише символічно – у вигляді численних передруків, а пізніше антологій чи збірок вибраного.

Попри неунікальність досвіду перебування на еміграції загалом, стиль життя українських письменниць в умовах вимушеного «ісходу», особливості їхньої соціальної адаптації в країнах проживання, способи співіснування чи увіходження у світ «Іншого» заслуговують на окремий розгляд. Між тим, сучасній українській гуманітаристиці бракує комплексних розвідок з подібної тематики. Поодинокі спроби вивчення матеріального становища українських жінок у вигнанні, специфіки їхньої громадської роботи [6], поза сумнівом, вартісні й потрібні. Але вони, на жаль, не задовольняють у повні наукової потреби оприятити цілісну картину самостояння та самореалізації українок в чужих світах.

Поява у ХХ ст. українських письменниць на теренах Європи, а згодом Південної та Північної Америк була зумовлена кількома потужними хвилями еміграції. Так, трагічна поразка у національно-визвольній боротьбі 1917–1923 рр. спричинила масовий відтік з України як очільників урядових структур, військових чинів, інженерів, так і науковців, діячів культури та мистецтва. До Польщі потрапила Галина Мазуренко, письменниця, художниця, скульптор, активна учасниця бойових дій (3-я Залізна стрілецька дивізія армії УНР), нагороджена залізним хрестом. У Чехії розквітнув талант та розпочалася літературна діяльність Наталени Королевої. Сімейні поневіряння, невизначеність і слабке уявлення про подальшу долю беззастережно розділили з батьками Наталя Лівіцька-Холодна, дочка Президента УНР в екзилі Андрія Лівіцького, Олена Теліга, дочка професора, Міністра пошт і телеграфів, Івана Шовгенева. Наступну хвилю українських письменників-емігрантів спровокувала Друга світова війна. При чому і уже відомі митці, і початківці втікали на Захід не тільки від воєнного жахиття й фашистської наруги, а й від радянської дійсності з репресіями, тотальним контролем і нищенням творчої індивідуальності. Адже і сюрреалізм поетичного світу Емми Анді-

євської, і ерудиція та перекладацтво Віри Вовк, і правдолюбство та правдошукання Докії Гуменної потребували вільного простору, не обтяженого умовностями соцреалізму та догмами комуністичної ідеології.

Українські жінки у вигнанні найперше повинні були дати собі раду з побутовою необлаштованістю й матеріальною скрутою. Бідування, нестача грошей, неможливість задовольнити елементарні людські потреби – нав'язливий мотив думок і розмов у міжвоєнну добу. Олена Теліга щиро зізнавалася: «На село (Желязна Жондова, на півночі від Варшави – Т. Ш.) мусила я переїхати завдяки розпачливому фінансовому стану. Акордів Міші (Михайлу Телізі – Т. Ш.) не платять, а місячна пенсія така мала, що після 10-го нема вже ні гроша, а мені доводилося платити за мешкання і ще жити якимось, хоч я останні місяці і не працювала вже в своєму склепі. До всього цього, надходить літо, треба б щось шити, а я, на жаль, не маю таких здібностей, як деякі з наших знайомих пань, що вміють вдягатися, не маючи грошей» [8, с. 50]. Олена Теліга, звісно, не була жінкою, цілковито зацикленою на нових сукнях і модних капелюшках. Вона захоплювалася щиросердими, глибокими натурами, спроможними на спротив і дію, понад усе цінувала в людях не зовнішню привабливість, а здатність до самопожертви, відданість справі та стремління до самовдосконалення. Та іноді відсутність відповідного вбрання, яке б засвідчувало певну фінансову стабільність подружжя, або дозволяло б частіше відвідувати різноманітні культурні заходи, викликала в О. Теліги справжнісінький відчай. У листі до подруги, Н. Лівіцької-Холодної, поетка зауважувала: «Але зате ти зімлієш від вигляду решти моєї ґардероби! Ні одної ночної сорочки! Остання на днях розлізлася. Лише дві цілі комбіначки! Пояс з гумками – сповзає чорт знає куди, а панчохи бовтаються. Як у Софії Федоровни Русової, маю лише пару черевиків, старих, як світ. Треба капелюх, панчохи. Як бачиш – розпач!!» [8, с. 134]. Однак, ані тогорічний капелюх, ані флякуваті гумки не змогли забрати у письменниці бажання жити, спілкуватися, мріяти про відвідування кав'ярень чи театру.

Природний шарм О. Теліги, її вроджена елгантність та залюбленість у красу були настільки сильними, що оточення й не помічало убогості її одєжини. Так, М. Бачинська-Донцова писала, що «Олена Теліга була чарівна жінка, повна індивідуальної жіночої принади... Мала регулярні риси обличчя, рівний ніс, виразні уста й живі очі, що вміли кидати блискавиці... Вміла

одягатися з вишуканим смаком і любила бути добре вдягнутою» [1, с. 219]. Думається, подібне твердження є показовим і симптоматичним, особливо зважаючи на його авторство, позаяк належить воно не просто іншій жінці, а деякою мірою жінці-суперниці, якщо пригадати закоханість О. Теліги у Д. Донцова. Проте зауважені побутові нюанси, не тільки передають трагізм українського бідунства й безгрошів'я на чужині, а й доводять уміння української жінки залишатися жінкою, вродливою й жаданою, навіть у найскрутніших обставинах.

Тяжке соціально-побутове становище українських емігрантів пояснюється кількома факторами. Безперечно, загальна бідність і упослідженість стали наслідком недостатньої включеності вигнанців в економічну систему країн проживання. Такій інтеграції завадили і конкуренція з боку місцевого населення, і ймовірні мовні та психологічні бар'єри. Не варто також забувати і про дезорієнтуючий та дестабілізуючий вплив світової кризи 1920-х – 1930-х рр., що зруйнувала усталені способи ведення господарства і ускладнила можливості працевлаштування. І, звичайно, негативно позначився на фінансовому стані українських діячів у екзилі той поспіх, з яким вони залишали Батьківщину. Адже хаос відступу не дозволив узяти з собою ані цінних речей, ані значної суми готівки, ані якогось іншого майна. Більш того, про забезпечення довготривалого перебування за кордоном мало хто і думав, бо усіх об'єднувала віра у швидке повернення. Н. Ливицька-Холодна свідчила: «...в ті часи всі ми твердо вірили, що повернемося назад, будемо знову в Україні, і це, можливо, було стимулом до творення. Ми ніколи не думали, що будемо вмирати на чужині» [7, с. 14]. До речі, подібні настрої панували серед української еміграції під час війни та у повоєнний період. Так, Катерина Кричевська, яка опинилася із родиною у 1943 р. в Празі, згадувала: «У мене тоді склалося враження, що всі українські емігранти дуже милі, приємні люди жили в надії, що ось-ось буде Україна, і всі повернуться туди; якийсь «валізковий» стан, нереальне уявлення, що було, і є, і буде в Україні, що таке Радянський Союз і яка його реальність» [5, с. 79].

Багаторічне перебування в іншомовному та іншокультурному просторі спонукало українських письменниць до роздумів про роль жінки у суспільстві, про особливості міжстатевих стосунків і традиції поводження у власній родині та на зовні. Об'єктивізованої випуклості подібним міркуванням надавали живі спостереження, хоч вони і містили чимало гіпертрофова-

них емоцій. Порівнюючи ставлення сусідки-польки до чоловіка, О. Теліга зазначала: «Мене вона не може зрозуміти, як я, не маючи дітей, не кидаю свого чоловіка, який так мало заробляє, і не пошукаю чогось кращого. Почуття, звичка, рідність – це для неї порожні звуки. Сама вона живе з чоловіком, доки той дає їй такі-сякі вигоди. І це – мати двох дітей і не дуже вже молода жінка! Ні, все ж таки ми, українки, значно щиріше і чистіше від них: одружуємося по коханню і не кидаємо своїх чоловіків із-за браку ма [те] ріяльних вигід. І не заздрю я нашим, що одружені з польками» [8, с. 62]. Оминаючи несправедливе екстраполювання одиничного прикладу на усю польську спільноту, зауважимо, що О. Теліга помітила й підкреслила найкращі риси української жінки, що проявились у скрутні часи вигнання – жертвність, відданість, шанобливість та працелюбність. Адже в умовах еміграції українки не словом, а ділом підтримували чоловіків – самі здобували освіту, заробляли гроші, створювали різноманітні об'єднання, союзи, гуртки. І таким чином вони не просто забезпечували додаткове джерело сімейних доходів, але й одночасно викристалізували власну громадянську позицію, сталили характер, унаснажувалися ідеями національного і політичного визволення, зростали як особистість.

Водночас контактування із західним світом, засвоєння його культурних надбань, етикетних норм, вивчення механізмів суспільної взаємодії дозволило українським емігрантам поглянути на себе ніби збоку. Продовживши традицію національної самокритики, започатковану в українському письменстві ще Т. Шевченком, В. Вільшанецька вказала на цілий комплекс від'ємних рис, властивих українській інтелігенції. З-поміж них брак товариськості, відсутність волі до життя, низький рівень загальної культури, страх підприємництва, пиха і зарозумілість тощо. Укупі вони, на її думку, заважали й заважають персональному та громадському поступу [2].

Окрім політичної мотивації, обираючи гірку долю вигнанця, українські жінки керувалися потребою і жагою творчої самореалізації. Докія Гуменна, яка непогано стартувала в радянські часи і навіть отримала можливість потрапити у списки пайовиків престижного будинку для літераторів у Києві, доволі швидко відчула неспівпадіння декларованого і реального. Маючи неоціненний дар писати правду, показувати у творах те, що бачила, без прикрашань і обов'язкових владославних атрибутів, вона увійшла у конфлікт (хоч і не прагнула цього) і з собою, і з то-

гочасними літературними можновладцями. З собою, бо не змогла перебудувати українську душу за комуністичними зразками: «тяжко ридала. Де правда? Бо не могла ж я відмовитися від української правди – пісні, мови і всього, що захищають петлюрівці. Але й ідеї всесвітньої справедливості... були для мене теж Правда» [3, с. 28–129]. Сумніви, пошуки власного шляху і письменницького голосу не змусили її покаятися, за що й отримала звинувачення в «націоналізмі», «шкідництві», «графоманстві» та ін. Фактично позбавлена права на професію, бо її перестали друкувати, авторка не зламалася, а продовжувала творити. Дорога Д. Гуменної на еміграцію пролягла через окупований фашистами Київ, в якому вона поховала матір, набула гіркою досвіду зіткнення з ворожою системою мислення і діяння, емоційно та реально пережила все те, що згодом стало документальним підґрунтям роману «Хрещатий Яр». Прототипом Мар'яни Вересоч, думається, була сама письменниця, яка вклала до вуст головної героїні власні думки та переживання. Мар'яна як вправний спостерігач та глибокий мислитель зрозуміла, що жодна доктрина, котра засліплювала розум і серце тогочасного покоління, не відповідала українським потребам. Відповідно вона сформулювала для себе завдання українства так: «То ж наша місія – виявити волю до свого щастя. І це веде до потреби мати свою державу, таку, де Мар'яна може думати про все-світ і тисячоліття. Для більшовиків це – «націоналізм». Для націоналістів це – «большевицький інтернаціоналізм». А для Мар'яни це – воля до свого ствердження, це сік, що тягне вона з великої сили народу» [4, с. 282]. У фіналі «Хрещатого Яру» Мар'яна вирушає із Києва у безвість, у нікуди, сподіваючись на краще майбутнє. Так само 1943 р. подалася на Захід й Докія Гуменна, несучи в наплічнику найкоштовніше, що мала, – власні тексти. І оті твори, що побачили світ на чужині, на друк яких письменниця

заробляла самотужки, важко працюючи на фабриці, забезпечили їй заслужене місце в історії української літератури.

XX століття увійшло у світову історію як час жорстоких експериментів, жажливих знущань над людським тілом і духом. Трансформацій зазнавали не лише ландшафти чи русла річок, а й долі цілих родів і народів. Українські жінки міжвоєнної та повоєнної доби продемонстрували не лише приклади мужності, витримки та витривалості. Попри матеріальну скруту та психологічну депресію, які мимоволі виникали у ситуації вимушеного вигнання, вони стали дієвою підтримкою чоловікам, позаяк у своїй діяльності та творчості обстоювали ідеї української державності, виробляли механізми взаємопомочі в емігрантському середовищі, забезпечували тяглість української культурної традиції. Творчо розквітнувши у чужих і подекуди ворожих світах українські письменниці стали ретрансляторами усього українського у світі, доводячи його конкурентноздатність та адекватність модернізаційним викликам часу.

1. Бачинська-Донцова М. Теліги (Жмут спогадів) // Теліга О. Збірник / Олена Теліга; [Ред. і прим. О. Ждановича]. – Детройт; Нью-Йорк; Париж, 1977. – С. 215–226.
2. Вільшанецька В. Чого навчила нас еміграція? / В. Вільшанецька // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. 9. – С. 149–156.
3. Гуменна Д. Дар Евдотей: Іспит на пам'яті: В 2 т. / Докія Гуменна. – Балтимор, Торонто, 1990. – Т. II. – 515 с.
4. Гуменна Д. Хрещатий Яр (Київ 1941–1943). Роман-хроніка / Докія Гуменна. – Нью-Йорк, 1956. – 488 с.
5. Кричевська-Росандіч К. Мої спогади / Катерина Кричевська-Росандіч. – К., 2006. – 208 с.
6. Піскун В. Соціальна адаптація українських жінок в еміграції (20-і рр. XX ст.) / Валентина Піскун // На сторожі цілості, щастя і могутності більшої родини – нації: Матеріали наук. конф. 21–23 верес. 2006 р.: До 100-річчя Олени Теліги. – К., 2006. – С. 26–29.
7. Розмова з Наталею Лівницькою-Холодною // Сучасність. – 1985. – № 3. – С. 8–17.
8. Теліга Олена. Листи. Спогади / Олена Теліга; [упоряд. Надія Миронець]. – К., 2004. – 400 с.